

Den platonska och aristoteliska kunskapen

Bilden ovan föreställer Platon och Aristoteles och är en detalj ur "Skolan i Aten", en större fresk målad av Rafael som man idag kan se i Vatikanmuseet. I denna målning har Rafael samlat alla grekiska filosofer som har haft betydelse för filosofin och vetenskapen. Platon och Aristoteles står i mitten av bilden och utgör målningens naturliga centrum. Platon, den äldre mannen till vänster, pekar uppåt, mot himlen, medan Aristoteles håller sin hand rakt framför sig, med handflatan vänd mot jorden. Detta är naturligtvis ingen tillfällighet, gesterna förmedlar, i konstnärlig form, essensen i deras respektive filosofi. I denna andra artikel i vår serie, ska vi bekanta oss närmare med dessa tänkare och se vilken betydelse de har haft för den ursprungliga utformningen av vårt vetenskapsbegrepp.

Det grekiska undret?

Som Svante Nordin skriver i *Filosofins historia*, har det blivit en konvention i filosofihistorien att utgå från Thales (född på 600-talet f.Kr.) när man vill markera filosofins födelse. Thales var den förste av naturfilosoferna och hans syn på vatten som naturens urämne brukar betraktas som den grekiska filosofins början. Det speciella med de första grekiska filosoferna brukar, på samma konventionella sätt, karakteriseras som övergången från mytiskt till rationellt tänkande. Med detta menar man att även om tidigare kulturer hade utvecklat tanke-system och vetenskapliga redskap (såsom lantmätarkonsten i Egypten och astronomin i Babylonien), så var tänkandet i dessa kulturer fortfarande inbäddat i ett mytiskt förhållande till verkligheten, det vill säga att naturfenomen och mänskliga skeenden tolkades som gudarnas ingripande i världen. Det är detta tänkande som man menar att de grekiska tänkarna skall ha ersatt med ett mer rationellt sätt att förhålla sig till verkligheten. Bilden av Grekland som rationalitetens vagga måste dock nyanseras. För det första utvecklades filosofiska system i till exempel både Kina och Indien, även om dessa var inbäddade i en religiös världsbild. För det andra var kunskaperna i vare sig Egypten eller Babylonien rena trosföresatser eller rena empiriska iakttagelser. Dessa inordnade sig i en rationell reflexion och avgörande upptäckter gjordes före det så kallade grekiska undret. Nämnas kan exempelvis att vissa grundläggande geometriska lagbundenheter, såsom Pytagoras sats, var kända redan på babylonisk tid.

Det som emellertid karakteriserar de första grekiska filosoferna, vilket därmed ger anledning att betrakta dem som den västerländska filosofins egentliga grundare, är det *systematiska sökandet* efter orsakerna till vad som är. I Babylonien hade man kunskaper som vittnade om ett rationellt förfaringssätt, men man hade fortfarande inte tagit steget till att systematiskt fråga efter orsakerna till allting. Detta orsakssökande var ett sökande efter grundprinciper som kunde bidra till en enhetlig förståelse av världens fenomen. Det är just detta sökande efter grundprinciper som markerar filosofins och även vetenskapens födelse, eftersom det var en och samma sak att vara filosof eller vetenskapsman i det antika Grekland. Filosofens uppgift var att försöka nå den fasta, odiskutabla grunden, på vilken man kunde bygga en säker vetenskap om världens företeelser.

Platons tvåvärldslära

Som vi vet är Sokrates, den ständigt frågande människan, förebilden för det mänskliga sökandet efter rationell kunskap, som filosofi och vetenskap alltid har inneburit. Därför är det i Platons dialoger, där Sokrates sökande iscensätts av Platon, som vi kan finna den dualistiska läran som skulle bli så betydelsefull för filosofin och vetenskapen. För Platon finns det inte en värld utan två världar, han talar om en sinnevärld och om en idévärld. Sinnevärlden är den vi

kommer i kontakt med via våra sinnen och den är föränderlighetens värld. Det finns ingen beständighet eller varaktighet i denna värld: en ros föds, växer och blommar upp för att till sist förmultna. Men det finns också en annan värld, idévärlden, som vi når med hjälp av vår tanke och det är just denna värld som har varaktighet, oföränderlighet. Ty visserligen föds och dör rosor varje år inför våra ögon men rosen som idé försvinner inte med den sinnliga rosens försvinnande. Denna rosens idé fanns dessutom innan vi själva föddes och skall även finnas kvar efter vår död. Idévärlden har alltså, utöver varaktighet och oföränderlighet, en evighetskaraktär. Utan att gå djupare in i en språklig analys, måste nämnas att det givande med Platons dialoger är att filosofin där ännu är ung. Det finns en öppenhet, en nyfikenhet och en glädje att förstå världen och allt detta återspeglar sig i ett språk som ännu inte har funnit sin fasta filosofiska form. Vårt idébegrepp till exempel, som anknyter till de grekiska orden *eidos* och *idea*, får med dessa ord en bredare betydelse, såsom fysiskt utseende, form, art, väsen eller natur. Detta innebär att Platons filosofi är mångfacetterad och inte alltid så entydig som vi gärna vill göra den till.

Platons tvåvärldslära hänger samman med hans syn på den mänskliga kunskapen. Således gör han i "Staten", bland andra dialoger, skillnad mellan *doxa* (mening, antagande) och *episteme* (exakt vetande, vetenskap). *Doxa* är en mening, en åsikt som relaterar till sinnevärlden och aldrig höjer sig över den. Dessa åsikter är förstås viktiga men de kan inte förmedla någon varaktig kunskap eftersom de härstammar från sinnenas värld, det vill säga föränderlighetens värld. De saknar med andra ord en fast grund och denna grund finner vi just med hjälp av *episteme*, kunskapen som tar sig an den oföränderliga idévärlden. När det gäller *episteme* skiljer Platon på den matematiska/geometriska och den dialektiska vetenskapen. Matematiken och geometrin är visserligen vetenskaper vars objekt endast är tillgängliga för tanken, men samtidigt använder de sig fortfarande av symboler eller figurer såsom trianglar och fyrkanter, vilka härstammar från sinnevärlden. Det är av denna anledning som matematiken och geometrin endast är en förberedelse, en propedeutik, för en högre vetenskap, den högsta vetenskapen, nämligen dialektiken, vars mål är den rena idévärlden (ren från allt som kommer från sinnevärlden). Dialektikerns väg är en mödosam väg och det är bara efter en lång skolning som han kan, med "teorins öga" (*theoria* betyder seende, kontemplation på grekiska), skåda den högsta principen, det vill säga det godas idé – filosofens ideal och högsta mål. I detta perspektiv är alltså vetenskapen, den högsta vetenskapen, för Platon det som berör det varaktiga och det eviga. Detta innebär att *vetenskapens dignitet är knuten till dess föremåls dignitet*: Ju renare föremålet är (ren från sinnevärlden) desto högre värde har detta föremåls vetenskap.

Denna uppfattning om vetenskapen har två följaspekter, vilka vittnar om hur radikalt annorlunda vi uppfattar vetenskapen idag. Den ena aspekten är antikens syn på vetenskapens spridning eller, rättare sagt, icke-spridning. Enligt denna uppfattning om vetenskap var det fullkomligt otänkbart att den skulle spridas hur som helst. Eftersom dess högsta mål var förborgat hörde vetenskapen till det hemliga och man kunde inte få ta del av den utan noggranna förberedelser. Idag är däremot ingenting mer främmande för oss än just hemlighållandet av vetenskapliga rön. Den andra aspekten av den antika vetenskapen är att den saknar historisk karaktär, vilket är ganska följdriktigt eftersom den befattar sig med eviga, tidlösa, sanningar. Återigen är skillnaden stor med våra moderna vetenskaper, vilka förutsätter ett ständigt ifrågasättande, och förkastande, av tidigare vetenskapliga rön. Denna "obefläckade" högsta vetenskap kommer att länge hålla stånd mot sinnenas vetenskap (naturvetenskapen) och det är först på 1600- och 1700-talet som den kommer att ge vika även om fröet till naturvetenskapens erkännande såddes redan av Platons lärjunge, Aristoteles.

Aristoteles första filosofi

Aristoteles förkastade Platons tvåvärldslära och föreställningen om att idéerna hade en självständig existens i en värld bortom sinnevärlden. För honom finns idéerna som inneboende grundprinciper i tingen och idén, uppfattat här främst som form, har sin hemvist hos världens ting. Aristoteles underkände alltså inte, såsom Platon gjorde, sinnenas erfarenhet. Tvärtom menade han, att all vår kunskap börjar med sinnenas erfarenhetsvärld. Således fördjupade sig Aristoteles i zoologi, meteorologi, botanik etc. – eller med andra ord: dagens naturvetenskaper. Aristoteles är också grundaren av den, i hans ögon, främsta vetenskapen av alla, nämligen logiken, eller *organon* (redskap på grekiska) som logiken först benämndes. Dessa logiska redskap var vad filosofen behövde för att ta sig an förståelsen av världen och naturen omkring oss.

Utöver logiken och naturfilosofin utvecklade Aristoteles dessutom en lära om grundprinciperna för all vår kunskap om världen. Denna allmänna principernas filosofi kallade han för "första filosofin", "första" i betydelsen att denna filosofi är en vetenskap om de "första orsakerna" och om de "första principerna". Det är intressant att notera att just denna Aristoteles första filosofi gick till historien under namnet *Metafysik* trots att Aristoteles aldrig begagnade sig av det begreppet som beteckning för sin första filosofi. *Metafysik*, på grekiska *meta ta physika*, är ett uttryck som lär ha uppstått redan under 200-talet f.Kr. och man brukar ange två huvudförklaringar till uttryckets uppkomst. Den ena förklaringen är av mer praktisk natur. Eftersom *meta ta physika* betyder "det som kommer efter fysiken" ser man metafysiken (eller metafysikerna egentligen, som den gamla benämningen lyder) ur en praktisk synvinkel. Ur detta perspektiv var metafysiken helt enkelt den samling texter som kom efter fysiken på *Lykeions* (Aristoteles skola) hyllor, vilka utgivits under samma namn strax före vår tidräkning av en av Aristoteles lärjungar, Andronikos från Rhodos. Den andra förklaringen, som premierades främst av nyplatonikerna, är mer filosofisk. Eftersom *physis* på grekiska betyder natur, ser man Aristoteles "fysiska" texter som det som berör naturvetenskaperna medan metafysiken är texten som berör allt det som är över, bortom det fysiska. Det är av den anledningen som Aristoteles *Metafysik* ganska fort, redan under senantikens, betraktades som de allmänna principernas lära, medan fysiken behandlade naturens fenomen.

Eftersom metafysik är ett ord och ett begrepp som vi ofta kommer att stöta på i vår framställning kan det vara av värde, utan att gå närmare in på det, att nämna de tre områden som Aristoteles *Metafysik* spänner över. På grund av verkets tillkomst är dessa tre områden inte ordnade i en övergripande struktur även om de är relaterade till varandra. Först är *Metafysiken* en lära om de första orsakerna och de första principerna. Det är här Aristoteles reflekterar över visheten uppfattad som orsaksvetenskapen och det är här som han bland annat lägger fram sin lära om de fyra orsakerna. Sedan är *Metafysiken* en ontologi, det vill säga en lära om varat och dess egenskaper. Det är här Aristoteles reflekterar över varat samt de olika sätt, av vilka substansen är den främsta, som varat "kan sägas på". Slutligen är *Metafysiken* en lära om det högsta, gudomliga, varat, det vill säga en teologi. Etiologi (läran om orsakssamband), ontologi och teologi, så kunde man mycket kort sammanfatta Aristoteles främsta verk.

Det som emellertid är viktigast för vår betraktelse är att komma ihåg att metafysiken för Aristoteles inte är det man senare gjort den till. Skillnaden mellan kunskapen om naturen och kunskapen om varats väsen, som utvecklades till det för oss välbekanta motsatsförhållandet mellan naturvetenskap och filosofi/metafysik (det är för övrigt i samma andemening som vi fortfarande idag gör skillnad mellan natur- och humanvetenskap) är inte så entydig hos Aristoteles. På ett sätt kunde man betrakta hans *Metafysik* som en annan sorts fysik, en fysik

som fortsätter med andra medel. Den tolkningen görs till exempel av Pierre Pellegrin, en fransk forskare. Det är dessutom så att några av Aristoteles texter, vilka man betraktar som hans "fysiska" texter, innehåller några "metafysiska" resonemang och vice versa. Man får inte glömma att det hos Aristoteles inte finns någon metafysik utan bara en första filosofi, vilken undersöker orsakerna till det som är tillhanda i vår fysiska värld samt grundprinciperna till vår kunskap om denna värld. Det finns således inget motsatsförhållande hos Aristoteles mellan vad vi idag skulle kalla en ideell och en materiell verklighet. Tvärtom var det fråga om en enhet och den högsta vetenskapen, första filosofin, ledde till insikten om denna enhet.

Till sitt innehåll skiljer sig alltså Aristoteles filosofi från Platons filosofi därigenom att han menar att idéerna inte finns i en annan högre värld, utan lever som inneboende grundprinciper i tingen. När det gäller själva synen på vetenskapen, behåller dock Aristoteles i stort sett samma förhållande till och samma uppfattning om vetenskapen som Platon: *Vetenskapen, den högsta vetenskapen, är det som berör det eviga och det nödvändiga.* Ur det perspektivet kom metafysiken, uppfattad som en teologi, en vetenskap om det högsta varat, "första röraren", Gud, att passa som hand i handske för de muslimska och de kristna tänkarna.

Medeltiden och övergången till ett nytt vetenskapligt förhållningssätt

Medeltiden är en mångfacetterad tid. Från det västromerska rikets fall under 400-talet fram till Konstantinopel och det östromerska rikets fall 1453, utspelar sig tusen år av mycket rik historia. Ur idéhistorisk synpunkt är kanske en av denna tids viktigaste händelser den filosofiska och vetenskapliga utvecklingen som skedde under den arabiska kulturen, vilken nådde sin höjdpunkt från mitten av 900-talet till slutet av 1100-talet med bland annat Bagdad och Cordobas enastående blomstring. Mycket av antikens filosofiska och vetenskapliga skatter överlevde tack vare denna kultur. Så var fallet med Aristoteles skrifter, vilka "återupptäcktes" av de kristna lärde först i början på 1200-talet, i och med att dessa skrifter översattes från arabiska och grekiska till latin. Tack vare Thomas av Aquinos arbete under 1200-talet, bröts slutligen kyrkans fientliga inställning till Aristoteles och därmed kunde en ny filosofisk och vetenskaplig tid ta sin början. Kristendomen, som hittills hade varit starkt präglad av främst de platoniska idéerna, tog sig an Aristoteles filosofi och hans skrifter blev snabbt källan till all vetenskaplighet och förblev det ända fram till 1600-talets början. Under senmedeltiden blev skolastiken dock alltmer inskränkt och dogmatisk. Aristoteles reducerades till att vara en ofelbar auktoritet och det vetenskapliga bestod framförallt i att tolka Mästarens ord, själva erfarenheten var av mindre betydelse – vilket egentligen var långt ifrån Aristoteles uppfattning om kunskapen. Så studerade skolastikerna Aristoteles och vände ryggen till världen utanför studiekammaren. Det berättas anekdotiskt att denna absurda attityd nådde sin höjdpunkt under 1600-talets första hälft då några envisa aristoteliker vägrade att se genom det nyss uppfunna teleskopet, med anledningen att de visste mycket väl vad de skulle se, eftersom de hade läst det i Mästarens skrifter.

Det var först under senrenässansen som några tänkare öppet började motsätta sig auktoriteten Aristoteles, såsom han framfördes av kyrkofäderna. Efter att Kopernikus hade banat vägen, var Galileo Galilei, samtida med Kepler, den som blev galjonsfiguren i kampen mot aristotelikerna. Galilei begagnade sig av ett nytt vetenskapligt förhållningssätt, han integrerade experimenten (sinnenas erfarenhet) i den vetenskapliga processen. Visserligen tillskrev Galilei också stor vikt till den rent intellektuellt-spekulativa forskningen men likväl framhävde han vikten av experimenten som forsknings- och kontrollmedel. Med Galilei blir experimenten en metodisk nödvändighet i kunskapsprocessen. Han experimenterade till

exempel mycket med pendel och det lutande planet för att kunna beräkna kroppars fall. Detta ledde till att han så småningom kunde formulera sin teori om kroppars rörelser, en teori som gick helt emot Aristoteles teori om fallande kroppars hastighet. Vidare vederlade Galilei stora delar av Aristoteles astronomi, vilket föranledde den berömda rättegången mot honom.

I England hade Francis Bacon också tagit sig an den skolastiska aristotelismen och hans kritik var långtgående. Han menade att vetenskapens uppgift var att befria människor från alla "idoler", det vill säga fördomar i Bacons terminologi. Det var dessa fördomar, vilka först och främst aristotelikerna stod för, som förhindrade ett sunt, verklighetsförankrat, förhållande till världen. Bacon utgick från sinnenas erfarenhet och han ansåg att det är genom sinnena som vi får all vår kunskap om naturen. Enligt Bacon skulle man bygga vetenskapen på ett strängt och metodiskt experimenterande. Han hävdade vikten av att först samla in erfarenheter och sedan dra slutsatser i stället för att, på skolastiskt vis, underkänna sinnenas erfarenhet. Bacons metod, att förlita sig på sinneserfarenheten och experimenten, brukar kallas för empirism (*empeiria* är grekiska för erfarenhet). Denna empirism blev stilbildande för många av Englands filosofer och är än idag fortfarande stark representerad i England och engelsktalande länder. Parallellt med denna empiristiska skola utvecklades den rationalistiska skolan. Empirister och rationalister var visserligen förenade i kampen mot aristotelismen och framhävandet av ett nytt vetenskapligt förhållningssätt, men de var ändå starkt skilda åt i fråga om sin metod. Empiristernas metod var induktiv, den skred från erfarenhet till erfarenhet för att slutligen, ur dessa erfarenheter, härleda teorin. Rationalisternas metod var deduktiv, den utgick från fasta grundläggande principer för all vår kunskap. Rationalisterna föraktade inte experimentets värde men hos dem, var experimenten inte det primära utan mer ett hjälpmedel för det deduktiva tänkandet. René Descartes var rationalisternas främsta företrädare och fader. Som sådan betraktas han som den klassiska filosofins och vetenskapens egentliga grundare. Vi ska därför ägna nästa inlägg helt och hållet åt honom.

Text: Gérard Lartaud
redaktion@ytterjarnaforum.se